

Birkás Anna

A gazdaságpolitika története mint párttörténet

Berend T. Iván és a párttörténetírás a hatvanas évek közepén

A hatvanas évek közepén a gazdaság pártirányításának problémáját két korszakbeli tudományos autoritás, Friss István és Berend T. Iván történeti problémaként tárgyalta. A *Közgazdasági Szemle* 1966-os számaiban kettőjük vitája¹ Friss István korábbi gazdaságpolitika-történeti téziseinek cáfolataként írt *Gazdaságpolitika az első öt éves terv megindításakor 1948–1950* című Berend-munka kapcsán alakult ki.² Ez a tézisszerű kis könyv és a vita, mint annak egy meghatározó olvasata, arra hívják fel a figyelmet, hogy a szocialista gazdaságpolitika története alapvetően függött a párttörténet értelmezésétől.

A könyv szűken vett történetén keresztül a továbbiakban azt kívánom szemléltetni, hogy a párttörténet a korabeli tudomány terepén fontos ismeretek feltárását irányozta elő, néha rendkívül képlékenynek tűnő diszkurzív szabályrendszerrel. A párttörténet adott normatív keretet például annak, hogy miként tárgyalható a háború utáni történelem a történettudományi berkekben is.

Berend T. Iván már ebben a korai munkájában is kiváló érzékkel elegyítette a pártról való tudást más történettudományi, elsősorban gazdaságtörténeti ismeretekkel. A hatvanas évek első felében ezt a kompetenciát, amely a vita által nagyobb nyilvánosságot is kapott, tudományos és politikai karrierjében egyaránt tudta kamatoztatni. Visszaemlékezésében ennek a könyvnek köszönte meg, hogy életútja keresztelte az új gazdasági mechanizmus szerteágazó előtörténetét. „Bekapcsolódtam a gazdasági reform munkálataiba, s egyszer csak a reformviták, a reformért való küzdelem közéleti porondján találtam magam” – foglalta össze Berend a kötet utóregzéseit.³

Nem sokkal a könyv megjelenése után, 1966 májusában a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Központi Bizottsága (KB) lefektette azokat a gazdaságpolitikai irányelveket, amelyekkel a párt a gazdasági reform alapvető koncepcióját a szocialista rendszer történetében helyezte el. Kidolgozásával a megelőző években, főként 1963-tól közgazdászokat és gazdaságpolitikai illetékességű pártvezetőket bíztak meg. Olyan politikai veteránokat is, mint Friss Istvánt,

¹ A vita elemei: Friss 1966a; Berend 1966; Friss 1966b. Vitájukat töredékesen a nyolcvanas évek közepén a tananyagba is bevélogatták a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen, Friss István válaszirátát kihagyva: Csató (szerk.) 1985.

² Berend 1964.

³ Berend 1997: 194–195.

akinek progresszív szerepét Pető Iván a következőképp hangsúlyozta egy korai elemzésében:

„[...] a legfelsőbb politikai vezetésbe csak később bekerülő Nyers Rezső (az érdemi reformdöntések után, 1966 végén lett a PB tagja, s e testület póttagja is csak 1965-től volt) változtatások melletti elkötelezettsége nyilván nem lett volna eleendő, ha mások, nála akkor nagyobb politikai súllyal rendelkező vezetők nem állnak a reform mellé. Így fontos momentum volt, hogy Friss István, aki a gazdasági kérdésekben az MSZMP vezetése számára továbbra is az egyik legfőbb tekintély maradt, szintén úgy látta, hogy érdemi átalakulásra van szükség.”⁴

Míg az úgynevezett gazdaságirányítási rendszer átalakításáról szóló kérdések egyre nagyobb nyilvánosságot kaptak a pártsajtóban és a tudományos szaklapokban, Berend T. Iván gazdaságtörténész (1964-től egyetemi tanár) ekkoriban még nem volt a reform közvetlen politikai előkészületeinek a szereplője.

A Friss–Berend-vita bemutatja a történeti perspektivikusság elemi igényét abban a diszkurzív folyamatban, amely során – különösen 1962 után – az MSZMP megkísérelte újrafogalmazni a „szocialista társadalom építésének”⁵ programját. Berend 1960-tól vetette bele magát a szocialista rendszer vizsgálatába, amelyben „a párttörténet és a nemzeti történet összefüggése minőségileg új alakot ölt”.⁶ Berend számára is nyilvánvaló lehetett, hogy a párt gazdaságpolitikája olyan gazdaságtörténeti vonatkozású kérdés, amely lehetőséget ad arra, hogy a pártról tudományos, akár ideológiailag is kényes kritikai megállapításokat tegyen.

Berend argumentációjában az hatott újszerűként, hogy a gazdasági adatok alapján úgy tárgyalta a korabeli gazdaságpolitikát, hogy az alapvetően a kommunista pártra vonatkozó kritikai reflexióként is olvasható volt. A könyv „bátor vitaszelleme”⁷ miatt csak dupla előszóval és viszonylag kis, 1600-as példányszám-ban jelenhetett meg a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadónál.⁸ Az alábbiakban azt kívánom bemutatni, hogy a mű tartalma, recepciója és elkészítése szerint a kockázat abból adódott, hogy Berend ezúttal egy párttörténetként is funkcionáló tézist adott közre.

A párt mindenkori működéséhez hozzátartozott a párttörténeti ismeretek feltárása, és ahogyan azt az MSZMP 1962-ben tartott VIII. kongresszusának hatására a műfajban illetékesek újfent hangsúlyozták, a párttörténetírás a tágabb

⁴ Pető 1986–1987.

⁵ A tanulmányban idézőjelezve jelenítem meg azokat a fontosabb fogalmakat, amelyeket az autentikus ideológiai nyelvezetből emeltem át analitikus fogalommal.

⁶ Vass 1963: 18.

⁷ Berend 1964: 4.

⁸ A kis példányszám arra utalhat, hogy vitatható és vitandó munkáról van szó, és hogy az ilyen jellegű, tehát kritikai szemléletű elemzést csak a hozzáértő közönségnek szánták. Összehasonlításképpen Berend doktori disszertációját az 1945 és 1948 közötti időszakról 3100 példányban nyomtatták ki pár évvel korábban (Berend 1962).

értelemben vett tudományos történetírás részterületét is képezte.⁹ Tudományos funkciója szerint a párttörténetírás is, miként „[m]inden történelmi mű valamilyen formában mai politikánk, feladataink tudatos segítségét szolgálja”¹⁰ – ahogyan azt Vass Henrik, a Párttörténeti Intézet (PI) akkori igazgatója is megállapította. Ez nem azt jelentette, hogy minden történettudományi munka egyformán pártmegbízatást teljesített, hanem hogy nagyon sokféleképpen lehetett politikailag kurrens egy-egy történelmi mű. Műfajilag mind közül a párttörténet jelentette a politikailag legérzékenyebb kategóriát a történetírás területén, hiszen a legfőbb politikai hatalmat, a párt fogalmát értelmezte. A második világháború után intézményesülő párttörténetírásnak politikai irányultsága ellenére sem voltak abszolút formában tetten érhető szabályai, de a továbbiakhoz fontos azt szem előtt tartani, hogy a párttörténetírás terepén való foglalatoskodás nem csupán az aktuális párthatározatok apologikus újrafogalmazását jelenthette, hanem a hatalom jellegéről szóló (óvatos) kritikai reflexióknak is teret adhatott.

Ebben az időszakban a párttörténetírás kitüntetett feladatai közé tartozott „a személyi kultusz, valamint a különféle elhajlások konkrét körülményeinek, okainak a vizsgálata”.¹¹ A hangsúlyozottan „tényekre” alapozó narratívának magyarázatot kellett adnia arra, hogy az egypártrendszer bevezetésétől fogva miként építhették folyamatosan a szocializmust, ha „a személyi kultusz és a szocialista rendszer lényege szöges ellentétben áll egymással”.¹² Ezzel az ideológiai keretezett tudással a múlt példáin okulva a párt mint a történelmet formáló „munkásosztály élcsapata” saját berkein belül formálni kívánta a kollektív morált is. Az elvi elképzelésen túl az MSZMP számára más tétje is akadt a párttörténeti ismereteknek: egyrészt 1956 mint pártkrízis társadalmi emlékének a feldolgozása, másrészt az új gazdasági mechanizmusban rejlő rendszerátalakulás legitimitációjának megalapozása.

Legmagasabb intézményi szinten, közvetlen forrásokból a PI munkatársai rendelkeztek párttörténeti ismeretekkel, mert itt volt a kommunista párt központi archívuma. A hatvanas években azonban a műfaj már nem szorítkozhatott csupán intézményi hatáskörre, mert a párttörténetírás művelése sokoldalú kompetenciát igényelt. Műfaji határai is elmosódnak látszódtak, amint a tudományos szféra PI-n kívüli szereplői is foglalkozni kezdtek a téma kutatásával. Így történt, hogy Berend T. Iván, amikor gazdaságtörténészként hozzászólott a szocializmus gazdaságpolitika-történetének kutatásához, a párttörténetírás terepén találta magát.

⁹ Vass 1963; N. N. 1963.

¹⁰ Vass 1963: 25.

¹¹ Vass 1963: 6–7.

¹² Vass 1963: 7.

BEREND T. IVÁN KÖNYVÉNEK TÁGABB TÖRTÉNETI KONTEXTUSA

A *Gazdaságpolitika az első ötéves terv megindításakor 1948–1950* című Berend-kötet megjelenésének időpontja 1964. december 31-e volt.¹³ A szocialista rendszer korai gazdaságpolitikájának elemzését az tette időszerűvé, hogy a szocializmus alapjainak lerakását befejezettek nyilvánították az MSZMP VIII. kongresszusán, 1962-ben.¹⁴ Ugyan alig több mint két hónappal a könyv kiadása előtt váltották le Nyikita Hruscsovot a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) első titkári pozíciójából, és a váratlan helyzet Kádárt kétségtelenül rosszul érintette, a könyv, amelynek története a tudomány és az ideológia összemosódó szférájában játszódik, az ideológiai kontinuitást világitja meg.¹⁵

A Hruscsov-éra alatt Magyarországra is adaptált desztalinizációs ideológiai irányvonal 1956 után a SZKP XXII. kongresszusának hullámveréseként erősödött újra fel, és jutott érvényre az MSZMP VIII. kongresszusának határozataiban. Desztalinizációval főként a Sztálin halála utáni rendszerátalakulás irányított folyamatait szokás illetni, egy alapvetően történeti diskurzust, amelynek lényege a szocializmus sztálini időszakában kialakult viszonyokhoz képest egy alternatív fejlődési pálya keresése és megtalálása. Magyarországon, 1962 nyarán, a kongresszus előtt külön párthatározatban ítélték el a Rákosi-korszakban elkövetett törvénytelenéseket, elsősorban a munkásmozgalmi tagokkal szemben,¹⁶ ami magától értetődővé tette, hogy nyíltabban lehetett beszélni a Rákosi-korszak árnyoldalairól. A novemberi kongresszus referencia maradt a gazdaság átalakításának történetében is, hiszen a pártvezetés az itt megfogalmazott programadó üzenetet építette be az új gazdasági mechanizmust előkészítő intézményekbe.

A gazdaságirányítási rendszer átalakításának kérdése Magyarországon az 1956 előtti közgazdaság-tudomány területére nyúlik vissza. Sztálin halálával a desztalinizáció első hulláma rögvest maga után vonta a szocializmus építésének eme kiemelten fontos terepén történő vizsgálódást, nem utolsósorban az 1953-ra előállt katasztrofális gazdasági viszonyok okán. A Magyar Tudományos Akadémia (MTA) Friss István vezette Közgazdaságtudományi Intézetének munkatársai, mint például Péter György vagy Kornai János foglalkoztak a szocialista rendszer korai gazdaságpolitikájának bírálatával és a tanulságok levonásával.¹⁷ Az ötvenes évek előrehaladtával Friss Istvánnak is elsődleges szakterületévé vált

¹³ Berend 1964.

¹⁴ N. N. 1979b.

¹⁵ A Hruscsov leváltását követő évek kapcsán például Kalmár Melinda is az ideológiai kontinuitást hangsúlyozza (Kalmár 2014: 228–229).

¹⁶ N. N. 1979a.

¹⁷ Péteri 1998: 150. Lásd még: Kornai János 1957: *A gazdasági vezetés túlzott központosítása. Kritikai elemzés könnyűipari tapasztalatok alapján*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest; illetve Péter György korai írását: Péter György 1954: A gazdaságosság jelentőségéről és szerepéről a népgazdasági tervszerű irányításában. *Közgazdasági Szemle* (1.) 3. 300–324.

a Magyar Dolgozók Pártjának (MDP) gazdaságpolitikája, miként arról 1960 decemberében tartott akadémiai székfoglalója is tanúskodik.¹⁸

A reform előkészületei alatt is nagy hangsúlyt helyeztek a gazdaság átalakításának magyarázatára, ami párthatározatokban vagy éppen a pártsajtóban is nyomon követhető. Az MSZMP értelmezése szerint a „szocializmus alapjainak lerakása” 1949-től kezdődően egy olyan folyamat volt, amely elsősorban a gazdasági intézményrendszer államosításával indult meg, az iparosítás fokozásával folytatódott, és a mezőgazdaság 1959–1962 közötti, második hullámban történő kollektivizálásával zárult. A VIII. kongresszuson leszögezték, hogy a „szocialista termelési viszonyokat tették uralkodóvá a népgazdaságban”, tehát gazdasági szempontból írták le a teljes politikai berendezkedés átalakítását.¹⁹ Konstatálták, hogy ezzel csak elindítottak egy folyamatot a „szocialista gazdaság” kiépítése felé, de az alapok lerakásának következtében a társadalmi viszonyok sem írhatók le többé a társadalmi osztályok kibékíthetetlen ellentéteivel:

„[...] a szocializmus alapjainak lerakása után az *osztályharc jellege változik*, formái és eszközei módosulnak. Az osztályharc fő területei jelenleg: a *szocialista gazdaság* megerősítése, fejlesztése és a *szocialista tudat* kialakítása. Ezért az osztályharcban a *szervezés*, a *meggyőzés* és az *ideológiai harc* került előtérbe.”²⁰ (Kiemelés – B. A.)

Ebben az időszakban, amit már a „szocializmus teljes felépítése korszakának” tekintettek, a kitüntetett jelentőségű „szocialista gazdaság” létrehozása azt irányozta elő, hogy a mindennapi társadalmi-gazdasági gyakorlatok szintjén vonják be a társadalom tagjait a szocializmus építésébe, megváltoztatandó az emberek szemléletét a „társadalmi valóságról”, amelyben élnek.

A tudománynak a párt célrendszerével összehangoltan meg kellett ragadnia ezt az átmenetinek tekintett, merőben heterogén és szituatív viszonyrendszerként érzékelt „valóságot”. Következésképpen, ahogy Kalmár Melinda fogalmaz: „a tudományos elemzés a hatvanas évek elejétől a rendszer önszemléletének része lett, s ez az együttműködés a politika és a szakértői rétegek között reflexiók sorával látta el az addig egynemű ideológiát”.²¹ Tudományos feltárássra várt, mit jelent egy szocialistává váló társadalom tagjának lenni, ami alapján a társadalmi intézmények újradefiniált tereiben a rendszer ideológiai ellenfeleit is „meggyőzhetőnek” gondolták. Ezt fedte a tágabb értelmű „ideológiai harc” kifejezés.

Mindehhez a párt irányító szerepét is újra kellett gondolni. Különösen akut kérdés volt ez egy olyan párt számára, amely átvészelte az 1956-os krízist, és kénytelen-kelletlen az évek elteltével is vitte tovább a saját szerepzavarának élményét: azt a tapasztalatot, hogy a kommunista párt pozíciója sem megingathatatlan a szocialista rendszerben. Az MSZMP – Nagy Imre mellett – a Rákosi-féle

¹⁸ Friss 1961.

¹⁹ N. N. 1979b: 675.

²⁰ N. N. 1979b: 681.

²¹ Kalmár 2014: 198.

pártvezetés számlájára írta a történeteket, ezért a sztálini diktatúra alatt kialakult működésmódok bírálata időszerű volt még 1964-ben is.

Berend könyve tehát egy olyan rendszerátalakító folyamatba illeszkedett bele, amelyben a gazdaságpolitika és a tudomány diskurzusai leképezték az ideológiai célrendszert. Amikor a „szocialista gazdaság és tudat” együttes kialakításának programját fogalmazták meg, az 1956 utáni éveket meghatározó úgynevezett szövetségi politika sikerei ellenére még mindig súlyos kérdés volt, hogy az egypártrendszer legitimitációját 1956-ban kétségbe vonó társadalom miként fog a párthoz lojális, „történelemformáló tömegként” viselkedni. Hogy ez a komplexen értelmezett társadalompolitika nem merülhetett ki merő pragmatizmusban, hanem az ideológia újraértékelésének és érvényesülésének terepévé vált, jól mutatja az is, hogy a „szocialista társadalom” kialakításának átfogó programja 1965 márciusában a párt ideológiai irányelveiként készült el.²² Az egy évvel később, 1966 májusában közreadott gazdaságpolitikai irányelvekben a gazdaság területére vetítették ki, hogy miként válik az ideológiai rendszer részévé az egyn.

MIRŐL SZÓL A GAZDASÁGPOLITIKA AZ ELSŐ ÖTÉVES TERV MEGINDÍTÁSAKOR 1948–1950 CÍMŰ KÖTET?

A gazdaságirányítási rendszer reformja a párt irányító szerepét is újrafogalmazta. Berend először is történészként vett ebben részt, állítása szerint könyve „1964-ben berobbant a közgazdaságpolitikai reformviták közepébe”.²⁴ Visszaemlékezésében több oldalt szentelt ezt megelőző kutatásai felvázolására.

Miután tanulmányait egy ideig a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen (MKKE), majd az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Bölcsészettudományi Karán folytatta, az ötvenes években folyamatosan foglalkoztatták gazdaságtörténeti témák kutatásával. Mint írja, csak 1960-tól kezdett foglalkozni a második világháború utáni gazdaságtörténettel, amikor munkahelyén, az MKKE-n korszerű tananyag összeállítására kérték fel. Ezt megelőzően Berend 1945 előtti témákon dolgozott,²⁵ illetve disszertációját az 1945 utáni újjáépítésről írta. Mint

²² N. N. 1978a.

²³ N. N. 1978b.

²⁴ Berend 1997: 194.

²⁵ Ránki Györggyel közös munkaként jelent meg 1955-ben a *Magyarország gyáripara az imperializmus első világháború előtti időszakában, 1900–1914*. Az ipar kutatását a két háború közti időszakra nézve is folytatták, és újabb köteteket publikáltak együtt a kapitalista gazdaságról. Önálló szerzőként a második világháború utáni évek kutatásával jelent meg Berend 1961–1962 környékén, eleinte egyetemi tananyagok formájában (Berend 1962). A könyvével párhuzamosan megjelent munkái: Berend T. Iván 1961: Az állami beavatkozás rendszere és a nagytőke gazdasági hatalmának alácsúszása az inflációs periódusban 1945–1946. *Párttörténeti Közlemények* (7.) 4. 5–43; Berend T. Iván – Ránki György 1964: A munkásosztály összetétele és helyzete az ellenforradalmi rendszer első évtizedében 1919–1929. *Párttörténeti Közlemények* (10.) 3. 74–113.

addig szinte folyamatosan, az 1948 és 1950 közötti időszak gazdaságpolitikájának elemzése is egy Ránki Györggyel megosztott kutatási terület egyik felét képezte.²⁶

Tudományos felvérteztségét döntően az 1962-ben megjelent disszertációjával bizonyította, amely *Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon 1945–1948* címmel jelent meg. A *Valóságban* 1963 elején közölt opponensi véleményében Mód Aladár, aki ekkoriban is az ELTE tudományos szocializmus tanszékének vezetője volt, végső soron a politikatörténeti elemzés gyengeségeit emelte ki,²⁷ azzal szemben viszont méltatta, hogy „a gazdasági valóság konkrét vizsgálatán keresztül teszi világossá”²⁸ a korabeli gazdaságpolitikát. A rá következő éveket tárgyaló *Gazdaságpolitika az első öt éves terv megindításakor 1948–1950* című munkában az elemzés fókusza már átkerült a gazdaságról a politikára.

Berend saját elmondása szerint ez utóbbi könyvben az 1953-ra előállt és katasztrofálisnak minősített gazdasági helyzet okait kívánta feltárni. Az előszóban figyelmezteti olvasóit, hogy ezúttal ne a megszokott gazdaságtörténeti elemzést várják:

„Jelen munka nem lép fel azzal az igénnyel, hogy a gazdasági fejlődés egészét tárgyalja, sőt a gazdaságpolitika sokszor kifejtett, vagyis ismert problémáinak megismétlésétől eltekint. A vizsgálódás középpontjába a gazdaságpolitika hibáinak kialakulását állítja.”²⁹

Berend célja tehát egy olyan kontextus megrajzolása volt, amely meghatározta a gazdaságirányítást is jellemző politikai műveleteket. Politikailag kényes kérdések feszegetését is ígérte, amit az is nyomatékosított, hogy a rövidke könyvet dupla előszóval látták el. Az egyikben egyrészt a szerző szabadkozott, hogy a könyvben foglaltakról „kiderülhet, hogy részizgazság vagy félreértés”.³⁰ Másrészt a kiadói előszó is igyekezett besorolni a munkát egy kritikai műfajba, mondván: „csakis a hibák lehetőségétől sem visszariadó elmélyült tudományos tényfeltárás és elemzés, bátor vitaszellem – s ez jellemzi az itt következő munkát – segítheti elő a korszak teljes történelmének még valóban hosszabb időt igénylő feldolgozását”.³¹

A tézisben leírtak szerint a kanonizálttá vált értelmezés felülbírálása is szerzői szándék volt. Az elemzés meg is nevezi Friss Istvánt mint az kritika alá vett értelmezés megalkotóját.³² Berend megvilágításában a bevett olvasat Rákosi Mátyás 1953-as önkritikája szerint ítélte meg az akkori gazdasági válsághoz vezető utat,

²⁶ Ránki könyve 1963-ban jelent meg *Magyarország gazdasága az első 3 éves terv időszakában 1947–1949* címmel.

²⁷ Mód 1963: 67–68. A kritikára Berend válaszirata, amelyben megvédte elemzésének szempontjait, két számmal később jelent meg. Ebből kiderül, hogy ezt a nézőpontot építette tovább 1964-es munkájában is (Berend 1963).

²⁸ Mód 1963: 54.

²⁹ Berend 1964: 5.

³⁰ Berend 1964: 8.

³¹ Berend 1964: 4.

³² Friss István akadémiai székfoglalójára hivatkozik (Friss 1961). Berend 1964: 39.

amelyben így az 1951-es tervfelemelés okozott döntő és romboló változást. Berend szerint azonban, ha csupán egyetlen politikai momentumot, történetesen az 1951-es tervfelemelést tekintjük a „hibák” okának, szem előtt tévesztjük a kontextust, amely valójában létrehozta a „gazdaságpolitikai hibák rendszerét”.³³

Berend érvelését követve a Rákosi vezette párt „szemléletének” a rekonstrukciója vezet el az 1948 után kialakult gazdaságpolitikát is meghatározó „hibák rendszerének” a feltárásához:

„A szocializmus alapjai eltúlzott, a valóságtól elszakadt ütemmel tervezett felépítésének célkitűzése természetesen nem egyszerűen valamiféle elméleti tévedés volt, hanem a politikai *szemléletből* következő és a legközvetlenebb gyakorlati gazdaságpolitikai, gazdasági konzekvenciákkal járó hiba.”³⁴ (Kiemelés – B. A.)

A „szemlélet” mint elemzési kategória használatos Berendnél, és kulturális változót jelöl, ami a párt kollektív attribútuma, a párt milióiban megfigyelhető politikai attitűdök és magatartások eredője. A „hibák rendszerének” első számú komponensét az „irreális sietség szemléletének” nevezi, amely egy olyan időfel fogáson alapult, amelyben a párt élcsapat-önképe miatt mindig a „valóságnak”, a társadalom állapotának az elmaradottságából indult ki. A „személyi kultusszal” jellemzett évek alatt a pártműködés a szélsőségekig tágította ezt a differenciát a párt és a „valóság” között, aminek következtében „irreális” mértékben siettető attitűd alakult ki a tervezésben, „élettelenné merevített dogmákat követve járt el a magyar állami és pártvezetés”,³⁵ és olyan magatartásokat tett normává, mint „ellentmondások felett szemet hunyni”, „mértéktelen öndicsőítés”, „rendkívül merev, nehézkes, a tapasztalatlanságot és járatlanságot is súlyos károkká fokozó, öntevékeny helyesbítést úgyszólván lehetetlenné tevő irányítás”, „kellően el nem ítélt demagógia”, „beteges bizalmatlanság” – csak hogy néhányat emeljek ki a könyvben megfogalmazott kritikák közül.

Berend legfőbb állítása tehát az, hogy másképp alakulhatott volna a rendszer története, ha a párt abban a helyzetben is – mint az MSZMP a kötet megjelenése idején – a tudományos felmérésnek ad teret. Kiiktatja az 1951-es szakaszhatárt, hogy bizonyítsa: a politikai szféra, így a gazdaságpolitika is jóval azelőtt, hogy a tervfelemelést végrehajtották vagy akár csak felvetették volna, a „valóság” ismerete, így a gazdasági-társadalmi adottságok figyelembevétele helyett más kényszerek hatására alakult. A „hibák rendszere” Berend elemzésében is döntően a magyar pártnak a szovjet párt mintaként való „túlhajtott” követéséből, „másolásából” eredt.³⁶ Kritikai érvelésének alátámasztására mindenekelőtt az MSZMP

³³ Berend 1964: 35–41.

³⁴ Berend 1964: 47.

³⁵ Berend 1964: 70.

³⁶ Fő problémaként „a hadiipari szempontok elsődlegessége” tűnt hibásnak, amely a háborúra való készülés sürgetéséből, a sztálini nyomásgyakorlásból fakadt Berend érvelése szerint is (Berend 1964: 28, 93).

1956. decemberi párthatározatára támaszkodott, amely szerint a Rákosi-féle pártvezetés „1948 végétől kezdve letért a marxizmus–leninizmus elvi alapjairól”.³⁷ Ez a „torzulás” írja le a párt helyzetét, ami lehetővé tette a „tervszerűtlenség”,³⁸ a „valóságtól elszakadt gazdaságvezetési módszer”,³⁹ a „tudománytalan gazdaságvezetési szemlélet”⁴⁰ érvényre jutását.

Berend elemzésében tehát mindamellett, hogy lajstromozta azokat a gazdaságpolitikai lépéseket, amelyek a társadalom struktúrájának radikális és „forradalmi” (tehát dicsőséges) átalakulását indították el, a „tervező-irányító rendszer és mechanizmus [...] súlyos hibáival”⁴¹ mint a párt egészét jellemző részterülettel foglalkozott. Ennek vizsgálata során gazdaságtörténeti jártassággal arra is rámutatott, hogy a gazdasági mutatókból látható kép korántsem oly pozitív, mint ahogy azt az 1951 előtti gazdaságpolitika védelmezői láttatták.

Az MSZMP-re vonatkozó üzenet az volt, hogy a párt történelmi teljesítményét minden időben a tervezés tudományossága minősíti, a tudomány és az ideológia a szocialista rendszer fejlettebb szakaszában új relációba kerül.⁴² A tudományos intézmények autonómiájának és politikai involváltságának egyensúlya a szocializmus épülésének előrehaladtával a párt részéről egyre „tudatosabb” odafigyelést igényel.

A FRISS-BEREND-VITA

A könyv kapcsán az MTA szaklapjában, a *Közgazdasági Szemlé*ben folytatott vita Friss István és Berend T. Iván között a „gazdaságpolitikai hibákat” a párttörténet neuralgikus pontjaként világitotta meg. Friss, anélkül, hogy explicitté tenné érvelésében, a párttörténet terepére terelte a vitát. Mondhatnánk, hogy ez nyilvánvaló következménye volt annak, hogy a szocialista korszak politikatörténete, így a gazdaságpolitikáé is a párttörténetírás privilégiuma volt: első sorban párttörténészek fértek hozzá a korszak forrásaihoz, és intézményesen a PI volt megbízva e politikailag kényes anyagok feltárásával. Azonban sem Friss, sem pedig Berend nem tartozott közvetlenül ehhez a párton belüli szakértői körhöz. A vita mégis párttörténeti színezetet kapott, elsősorban azért, mert Friss számára – akit saját tézisének az igazolása és tudományos presztízsének fenntartása is hajtott – Berend argumentációja könnyebben tűnt támadhatónak ideológiai alapon, a pártra vonatkozó megnyilatkozások normatív mezsgyéjén, mint tudományos eszközrendszerrel. Következésképp ebben a témában a párttörténetírásra

³⁷ Erről lásd Berend tézisének felvezetésében: Berend 1964: 37.

³⁸ Berend 1964: 49.

³⁹ Berend 1964: 107.

⁴⁰ Berend 1964: 107.

⁴¹ Berend 1964: 127.

⁴² Berend 1964: 54.

vonatkozó ideológiai konvenciókat is számon lehetett kérni a gazdaságtörténészen. Erre röviden utalt Berend is vitáiratában:

„Úgy vélem, a tényekből jócskán vonultattam fel. [...] Ezekből Friss István csak alig valamit vont kétségbe. [...] Természetesen Friss István nemcsak *elvileg, erkölcsileg* tartja lehetetlennek, hogy a »fordulat éve« után közvetlenül rossz vágányokra siklott a gazdaságpolitika.”⁴³ (Kiemelés – B. A.)

Berend tézise Frissel szemben gazdaságtörténeti szempontból feltételezte a kontinuitást, a „proletárdiktatúra” korszakának alapvető egységességét 1962-ig,⁴⁴ és kétségbe vonta az 1948 utáni párttörténet fordulópontjainak, így a népgazdasági tervek bevezetésének és a korrigáló párthatározatoknak a jelentőségét. Berend ugyan részletesen számba veszi a gazdasági mutatókat és a gazdaságpolitikai döntéseket, ahol csak lehet, méltatja az intézkedéseket, de tézise lényege szerint a „történeti folyamatok valódi menetét” az általában szakszerűtlen politikai döntések elhomályosítják, és „[túlértékelésük] megnehezíti a kibontakozó, egy ideig eluralkodó hibák jellegének, okainak feltárását”. Ezzel szemben szerinte a gazdaságpolitikai hibák rendszere „a legszorosabb kapcsolatban állt a szektás és a dogmatikus politikával, s lényegében az 1948 végétől kialakuló gazdaságpolitikával egy időben, azt teljesen áthatva bontakozott ki”.⁴⁵ Az MDP említett karakterjegyei a politikai döntések mögött húzódó mentalitásbeli tényezőkként aposztrofálódtak az ideológiai fogalomtárban, különösképpen az MSZMP 1956. decemberi határozata óta, amire Berend maga is hivatkozott tézise igazolása végett.⁴⁶

Az MDP-ről a könyvben megalkotott képet ugyan lehetett az MSZMP állásfoglalásának megfelelően érteni, tehát csupán egy adott történeti korszakban, 1948 után a pártban fokozatosan érvényesülő „torzulás” magyarázataként, fenntartva egyúttal azt az állítást is, hogy az MSZMP az MDP-vel folytatólagosan építi a szocialista rendszert. De Friss felhívta a figyelmet a könyv radikálisabb olvasatára is. Kérdőre vonta Berendet, mert szerinte Berend víziója

„[...] *abszurd* azért, mert az következne belőle, hogy legalábbis 1953. júniusig – vagy tovább? – csak egyetlen összefüggő gazdaságpolitikai szakasz van, s azt egy *gyökérében* elhibázott gazdaságpolitika jellemzi, hogy Magyarországon attól kezdve, hogy a proletariátus kezébe vette a hatalmat, attól kezdve, hogy proletárdiktatúra lett, alapvetően eltorzult, rossz gazdaságpolitika érvényesült”.⁴⁷ (Kiemelés – B. A.)

Friss ugyan különösen első, vitaindító cikkében hosszasan taglalja Berend gazdaságtörténeti adatolását, és tulajdonképpen méltatja, saját tézisével sokszor

⁴³ Berend 1966: 360–361.

⁴⁴ Berend 1964: 6.

⁴⁵ Berend 1964: 40–41.

⁴⁶ Berend 1964: 37–38.

⁴⁷ Friss 1966a: 100.

egybehangzónak is állítja be az érvelését, de mint hangsúlyozza: minden más tétel mellett ebben – tehát egy látszólag egyszerű periodizációs problémában – áll „a felfogásaink közötti legnagyobb különbség”.⁴⁸

Vitájuk szerint a párttörténetben különösképpen kényes kérdés volt a politikai cezúrák átértelmezése, mert a hangsúlyok eltolása megkérdőjelezhetette a párt-ról való vélekedés ideológiai alapú konvencióit is. Friss erre építve ellenérveit az idézett ponton kiélezte Berend koncepcióját a gazdaságpolitikai hibák rendszerének organikus kialakulásáról és a párt „önkorrekcióra” való képességéről. Eszerint ha a párt rendszerszerű hibái nem datálhatók, nem köthetőek konkrét politikatörténeti cezúrákhoz a szocializmus történetében, abból az következik, hogy azok a párt alapvető működéséből eredeztethetőek, amiken a különböző irányú határozatok sem eredményezhettek változást. Ez az áthallás beárnyékolná azt is, amit az MSZMP megállapított, hogy a párt „befejezte a szocializmus alapjainak lerakását”, mert egy „gyökerében elhibázott gazdaságpolitika” eredményeként a magyar párt teljesítménye csak viszonylagosan tűnhet „befejezettnek”, azaz sikeresnek. Ugyan Berend ezt egyáltalán nem állítja, sőt, előszavában az ellenkezőjét szögezi le, a gazdasági-társadalmi folyamatok sajátos, politikatörténeti cezúráktól elrugaszkodó periodizációját munkájában következetesen fenntartja, és ez az egyik legfontosabb állítása Frissel szemben. Berend szerint tehát az 1948 és 1950 közötti gazdaságpolitika nem igazolható azzal sem, hogy a mutatók szerint a magyar gazdaság akkoriban még viszonylagosan jól teljesített. Állítása szerint ez még lényegében az egypártrendszer előtti gazdaságpolitikai koncepciók hosszú távú hatásának volt köszönhető, amely koncepciók azonban a „fordulat éve” után azonnal „eltorzultak” a párt akkori működésébe. Ez vezetett tehát újabb, negatív következményekhez a gazdaságban. Friss ezzel kapcsolatban egy bizonyos fokig még megengedő is, mert belátja, hogy 1951 előtt

„[...] a hibák kezdetei, csírái már 1948–1950 között kimutathatók, s olyan *felfogásokra, koncepciókra, magatartásra* vezethetők vissza, melyek 1948-ban vagy még *korábban* alakultak ki. Ez teljesen vitathatatlan.”⁴⁹ (Kiemelés – B. A.)

Azt azonban már „abszurditásnak”, más szóval irracionálisnak bélyegzi, hogy ennek következtében az egypártrendszer gazdaságpolitikája 1948-tól – meghatározatlan ideig – „alapvetően rossz” volt.

Az utóbbi megállapításokban tartalmilag nem mutatkozik túl nagy különbség kettőjük között, tehát az ütközőfelület leginkább arra a területre toldott, hogy a pártot érintő tudományos beszédmód meddig mehet el. Friss olvasatában – kimondatlanul is – Berend a gazdaságtörténeti folyamatok felől egy olyan kritikai párttörténet mezejére lépett, amely meghaladta a pártról való megnyilatkozás ideológiai kereteit, és jóformán etikátlan következtetésekhez vezetete

⁴⁸ Friss 1966b: 364.

⁴⁹ Friss 1966a: 100.

vitapartnerét. Friss támadó érvelése azt sejtette, hogy a politikai döntések mellőzése a rendszerképző hibákat a kommunista párt eredendő és inherens tulajdonságainak mutatja, amelyeken a párt saját erőből aligha tudott változtatni, és kérdésesnek tüntette fel azt is, hogy Berend szerint képes volt-e egyáltalán. Friss azért ragaszkodhatott az 1951-es tervfelemeléshez, mint a hibák forrásának origójához, mert nem akarta bagatellizálni Rákosi Mátyás ezzel megegyező, 1953-as önkritikus számadását. Életútja ismeretében elmondhatjuk, hogy nem azért tette ezt, mert ekkoriban még mélyen rákosista lett volna. Az 1953-as nyilatkozatot nem egyszerűen Rákosi személyes, hanem a párttörténet műfaji sajátosságának megfelelően a pártot mint kollektív entitást érintő önkorrektív momentumnak tekinthette. Mindemellett talán nem túl merész feltételezés, hogy Friss számára ennek elvitatása, az egységes gazdaságpolitikai szakasz felvetése azt is hangsúlyozhatta, hogy a párt önkorrekciója helyett a rendszert támadó „külső erőknak” az 1956-os párttörténeti krízist kellett véghezvinni ahhoz, hogy olyan mértékű ideológiai rezsimváltásnak vesse alá magát a párt, amelynek következtében végre képessé válhatott arra, hogy befejezze a szocializmus alapjainak lerakását. Egy ilyen párttörténeti kritika durván minősítette volna a mindenkori kommunista pártot, Friss számára egyúttal a legfontosabb személyes tulajdonságai, a mindenkori párttal való azonosulás és az ehhez elengedhetetlen bírálat-önbírálat képességének lebecsüléseként is értelmezhető volt.

Friss Istvánt Berend visszaemlékezéséből úgy ismerjük meg, mint a „hivatalos értékelések” képviselőjét, mint aki a „témában »hivatalból« autentikus”⁵⁰ – iróniával utalva politikai életútjának összefonódására az általuk tárgyalt kutatási területtel. Friss valóban a gazdaságpolitika kulcsembere volt Gerő Ernő mellett az elemzett időszakban.⁵¹ Hovatovább Frissnek az ötvenes évek autentikus pártközege iránti történeti érzékenysége nem feltétlenül volt dehonosztáló. A párttörténet kérdéseiben az, hogy valaki autentikus tapasztalattal bírt a pártról, releváns tudásnak minősülhetett. Friss a korszak olyan veteránjának számított, mint akikre a párttörténetírás a „tudományos valóságfeltárást” építhette a visszaemlékezés-gyűjtés intézményesülése óta.⁵² Ráadásul – miként Berend fogalmaz –, Friss személyének a hatvanas évek közepén is erőteljes hitele volt: „Friss István valóságos közgazdasági hatalmasság volt akkor, az Akadémia Közgazdaság-

⁵⁰ Berend 1997: 192.

⁵¹ Friss István a kommunista párt hatalomátvétele után előbb az MDP KV Államgazdasági Osztályának volt a vezetője, majd a Terv-, Pénzügyi és Kereskedelmi Osztály élén állt 1954-ig, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének élére való kinevezéséig. Lásd Friss István szócikkét az *Új magyar életrajzi lexikonban*: Markó (főszerk.) 2001: 816.

⁵² A munkásmozgalmi veteránok rendszerint sajátos tudás birtokában voltak, és a párttörténetírás művelői körében egyéb források hiánya is motiválta, hogy az általuk hagyományozott szóbeliségre is alapozzanak. A PI részéről szinte a kezdetektől megfogalmazódott a törekvés, hogy a visszaemlékezés-gyűjtés ne csupán egyéni kutatói vállalkozásként, hanem módszeres forrásgyűjtésként legyen végezhető. Lásd Petrák Katalin, a PI Visszaemlékezés-gyűjtő Csoportjának munkatársa által összeállított módszertani iránymutatását (Petrák 1980). Mindez rávilágít arra a szinte műfajspecifikus problémára, hogy a források szűkössége és jellege különösen próbára tette a tudományos történetírás forráskritikai módszertanát ezen a terepen.

tudományi Intézetének igazgatója, az Akadémia elnökségének és a párt Központi Bizottságának tagja.”⁵³ Friss személye tehát mindig valamiféle „hivatalosságot” képviselt, azonban 1964–65-ben ez sajátos minőséget jelentett.

Friss az 1956 utáni pártban bizonyos értelemben a Kalmár Melinda által „félgenerációs váltásnak” nevezett átalakulás „posztarchaikus generációját” reprezentálta, amely

„természeténél fogva mindig átmeneti maradt, fél lábával valahol a múltban, fél lábával valahol a szocialista jövőben; már nem volt ortodox bolsevik, de még régi vágású kommunista volt. A klasszikus MSZMP-nemzedék 1956 után, a lassú, következetlen desztalinizáció és a koegzisztencia körülményei között arra kényszerült, hogy az itteni szovjet típusú rendszer működését modernizálja, de csak annyira, amennyire feltétlenül szükségesnek látta.”⁵⁴

Azonban a gazdaságpolitikus elhelyezése a hatvanas évek közepi politikai színtéren még ennyire sem egyértelmű, mint ahogy azt egy generációs átmenet szerint megállapíthatnánk.⁵⁵ Már az „új szakasz” éveiben a Közgazdaságtudományi Intézet szervezésével egy differenciáltabb politikai diskurzus, egy társadalmi kérdésekre jobban reflektáló politikai mechanizmus kialakításában vállalt szerepet. Sztálin halála után a gazdaság kérdései azonnal a tudományos és egyúttal politikai érdeklődés homlokterébe kerültek⁵⁶ annak ellenére, hogy az erre vonatkozó információkhoz való hozzáférés nagymértékben szabályozott volt. Éppen ezen a tudománypolitikai terepen képviselt az intézet erőteljes bírálatot. Ezekben a törekvésekben Friss többé nem elsősorban pártpolitikusként, hanem a közgazdászok oldalán pozícionálta magát.

Friss már ekkoriban kulcsszerepet szánt volna a tudomány számára a politikai életben, és ez az elképzelése az 1956-ot követő represszió után újra előtérbe került. Friss már 1956 decemberétől fogva egészen haláláig az MSZMP KB tagja volt, azaz folyamatosan a pártelithez tartozott.⁵⁷ A tudomány felé való fordulása nem jelentette azt, hogy „liberális reformerré” vált volna, csupán annyit – és ez nem is kevés –, hogy a tudományos intézmények szerepének kiterjesztésével a párt műveleteinek átstrukturálását sürgette. Mindezt generációjához képest viszonylag korán, a párt „belsejéből”, történelmi magjának prominens tagjaként indítványozta. Jogosnak tűnik a feltetelezés, hogy a rendszer belülről való megújítására való fogékonysága visszavezethető oda, hogy a pártállami rendszer krízisét „testközelből” tapasztalta meg már az ötvenes évek első felében.⁵⁸

⁵³ Berend 1997: 192.

⁵⁴ Kalmár 2014: 166–167.

⁵⁵ Kornai János emlékei is ezt támasztják alá: Kornai 2005: 209–210.

⁵⁶ Péteri 1998: 150.

⁵⁷ Markó (főszerk.) 2001: 816.

⁵⁸ Péteri 1998: 158.

Friss az MSZMP Államgazdasági Osztályának vezetőjeként 1960-tól a KB gazdaságpolitikai titkára mellé felállított testületnek, az Államgazdasági Bizottságnak volt a tagja. Ezen bizottság 1962 végétől Nyers Rezső KB titkár mellett koordináló és ellenőrző funkcióval bírt a gazdasági reformot kidolgozó csoportok felett. Ebből a testületből 1964 júliusában egy háromtagú, úgynevezett Mechanizmus Bizottságot neveztek ki Nyers Rezső, Friss István és Pándi Imre részvételével, hogy konkrét javaslatot dolgozzon ki közgazdászokból álló munkacsoportok segítségével. Vígvári András szerint innen indult a gazdasági mechanizmus átalakításának konkrét kidolgozása, és a mellette működő titkársággal ez a testület volt reformot „előkészítő munka fő színtere”. Munkájuk 1966 májusáig két szakaszból állt: egy kritikai elemző időszakból 1965 szeptemberéig, ameddig a reform elvi alapjait dolgozták ki, majd megkapták a megbízatást a munka folytatására.⁵⁹ Az általuk kifejlesztett reformkoncepciót 1966 májusában fogadta el a KB, mint a mechanizmusreform irányelveit.⁶⁰

Amennyiben a Friss–Berend-vita generációs jellegét tartjuk szem előtt, „fel-fogásaik különbözősége” részben abból adódott, hogy köztük életkorban közel 30 év különbség volt. A vitapartnerek közül Friss István volt jelentős pártmúltja miatt a „konzervatív”, ami ebben az esetben azt jelenti, hogy személyesen jobban kötötték őt a „párt tapasztalatai”, mint az egyébként szintén hosszú ideje, 1947 óta folyamatos párttagsággal rendelkező, de politikai pozícióban Frisst meg sem közelítő, a vita idején még csak 34–35 éves Berendet.⁶¹ Közös nyilvános szerepeltetésük azonban a generációk közti szemléleti különbségeket elfogadhatónak, sőt, konstruktívnak láttatta az MSZMP-ben. Berend későbbi munkássága ugyan egyfajta regresszív vonalon sorolta be Frisst a szocialista gazdaságpolitika történetébe a progresszív, de némelykor „revizionista” bélyeget viselő, az új gazdasági mechanizmust motiváló közgazdászokkal szemben.⁶² Ez azonban félrevezető lehet azzal kapcsolatban, hogy Friss Istvánnak valójában milyen fontos szerepe is volt az új gazdasági mechanizmus felfuttatásában.

A Kádár-kori „hivatalosság” a maga képlékeny mivoltában Berend ekkori munkásságán is kitapintható. Berend politikai arculata elsősorban támogatott egyetemi karrierjében és folyamatos párttagságában mutatkozott meg, de politikai karaktere különösen akkor körvonalazódott, amikor a politika számára a tudomány igazán fontos lett, tehát a reform időszakában. A hatvanas évek közepén írt könyvében saját maga sem rejti véka alá, hogy álláspontját az 1948–1950 közti

⁵⁹ Vígvári 1989: 1–2.

⁶⁰ A KB 1966. május 25–27-i ülésén. N. N. 1978b.

⁶¹ Berend a pártba való belépésekor még csak 16 éves volt. Berend 1997: 54.

⁶² Berend zárójelenesen elismerte a nyolcvanas években, hogy „a reformvonal elfogadásában-felülkerekedésében szerepet játszott, hogy Friss István, nyilván az előző évek tapasztalatainak alapján [itt az 1963–1964-es évekre gondolhat Berend] felül tudta vizsgálni korábbi álláspontját, és a radikális reform ügye mellé állt” (Berend 1983: 454). Frissel kapcsolatos fenntartásai minden bizonnyal oda vezethetőek vissza, hogy 1956 után, amikor a „revizionizmus” lett az első számú ellenség a „kétfrontos harcban”, Friss az átfogó reform bevezetését szorgalmazó közgazdászok, mint Péter György vagy Kornai János mellett nem állt ki határozottan (Berend 1983: 105–107).

pártról teljes mértékben, minden kritikai megállapításával együtt az MSZMP ideológiai ernyője alatt dolgozta ki. A kritikai megállapítások az ő munkája esetében is együtt jártak új információk feltárásával, de egyszersmind a nyilvánosság szempontjából mellőzendő kérdésekkel is „szakszerűen” tudott bánni.

Tudományos pozícióikat fenntartva Friss azt állította a vitában, hogy a különbség kettőjük között tehát nem a „tények” megállapításában, hanem az interpretálásában áll. Megpróbálta tudományos tekintélyét úgy védeni, hogy vitapartnere tudományos megállapításait jóváhagyva annak ideológiai szűrőjét kezdte ki.⁶³ Második vitairata legelején nyilvánvalóvá tette ezt a szándékát, mivel a „tudományos, történeti, társadalmi felfogás, illetve szemléletbeli” különbséget hangsúlyozta kettőjük között a „tényekkel” szemben, amelyekkel mindketten dolgoznak.⁶⁴ Friss azzal érvelt visszatérően, hogy Berend a tényeket „történetietlenül” értelmezi,⁶⁵ vagyis olyan dolgokat kér számon a pártvezetésen, ami nem illik az egykori kontextusba. Friss ugyanakkor mégsem az MDP alternatív rekonstrukciójával rukkolt elő, hanem – miként Berend fogalmazott a vitában – „elvi” és „erkölcsi” síkon kérte számon, hogy mi állapítható meg a pártról, és mi nem. Szándékai szerint a párt ábrázolásának ideológiai érzékenységét használta ki, tehát azt, hogy a párt nem egy volt a sok történeti tárgy közül, mely tudományos érdeklődésre tartott számot. Olyan íratlan, ideológiai eredetű konvenciókkal számolt, amelyek be nem tartása érvényteleníthetett egy tudományos narratívát. Friss tehát implicit módon nem történet-szi, hanem párttörténet-szi kompetenciákban marasztalta el Berendet, amikor azzal vádolta, hogy a pártról való megnyilatkozása az „abszurditásig” futott ki. Nézőpontja azért nem hangzott idejétmúltak egy tudományos diskurzusban, mert a párttal kapcsolatban ideológiai alapon is számonkérővé válhatott a tudományos érvelés.

Végső soron azonban a Kádár-kori ideológiai életnek megfelelően a vita volt annyira fontos a nyilvánosság megkonstruálásában, hogy ilyen kaliberű párttagok esetében a véleménykülönbség megjelenítése és nem eldöntése volt az elsődleges. Alapvetően a párttörténeti beszédmód kidolgozatlansága tette lehetővé a párt történeti narratívájának egykorú alternatíváit. Az utókor számára nyilvánvalóan Berend tézise a tudományosabb, holott Berend karrierje szempontjából a hatvanas évek közepén fontosabb lehetett az, hogy politikailag is értékes üzenetet tudott megfogalmazni tudományos elemzésével. Így mint prominens gazdaságtörténész a pártban és a tágabb politikai porondon is előlépett azáltal, hogy bizonyította: a párttörténetben is kompetens.

⁶³ Friss 1966b: 363.

⁶⁴ Friss 1966b: 363.

⁶⁵ Friss 1966b: 364–365.

BEREND A PÁRTTÖRTÉNETÍRÁS TEREPEIN

A könyv történetének néhány további vonatkozása még pontosabban rámutat arra, hogy műfaja párttörténetként is érthető. A következőkben számba vesszünk néhány olyan korabeli tudományos kontextust, ahol Berend bizonyíthatta a párttörténetben való jártasságát, előadhatta saját nézőpontját. Megvizsgálunk néhány olyan gyakorlatot, amely a párttörténetíráásra volt jellemző, és Berend kutatásában visszaköszött.

Berend a szó szoros értelmében nem volt párttörténész, mert a párt történetének megírása hagyományosan az azzal megbízott pártfunkcionáriusok privilégiuma volt. Párttörténészek igen sokféle tudományos igénnyel és érdeklődéssel dolgoztak a PI-ben. Vass Henrik, az intézet igazgatója 1962-es írásában azonban felhívta a figyelmet a hivatásos berkek megnyílására is:

„[...] 1957 után fejlődött a párttörténeti kutató és feldolgozó munka a Párttörténeti Intézet keretein kívül is, mindenekelőtt a marxista tanszékeken. Az egyetemeken, főiskolákon, és más történettudományi intézményekben dolgozó kutatók aktív közreműködése a párttörténet kérdéseinek feltárásában, megoldásában a jövőben is kívánatos [...]”⁶⁶

Berend is azok közé tartozott, akik szakmailag kompetenssé váltak a PI munkaközösségét érintő történelmi kérdésekben. A tárgyalt időszakban az intézeti munkatársak különböző tudományos tanácskozásokon vitathatták Berend nézeteit, mivel a szocializmus alapjainak lerakásával és a felszabadulás 20. évfordulójának beköszöntével a történeti kutatások homlokterébe került az 1945 utáni úgynevezett népi demokratikus forradalom korszaka.⁶⁷ Ennek kutatása megkívánta az intézményközi együttműködést az MTA, a PI, illetve egyes egyetemek, különösen a marxizmus–leninizmus tanszékeken oktatók részvételével.⁶⁸ Berend ekkoriban az egyik főszereplője volt a közös platformot megteremtő rendezvényeknek.

1965. április 26–28. között egy nagy volumenű, 400 fő részvételével⁶⁹ lezajlott tudományos ülészakot rendeztek az MKKE-n a „népi demokratikus forradalom” kérdéseiről, amelyről már több mint két éve folyt vita különböző

⁶⁶ Vass 1963: 5.

⁶⁷ A kifejezés azt az időszakot jelölte Magyarországon, ami a második világháború végétől a szocialista berendezkedés kezdetéig tartott, bizonyos értelemben a szocializmus alapjainak lerakásával esett egybe. Az úgynevezett első szakasza 1945 és 1948/49 közé tehető.

⁶⁸ Ságvári Ágnes is megemlíti programadó cikkében, hogy a PI-ben a „népi demokratikus munkaközösséget” az MTA Történettudományi Intézetével együttesen állították fel (Ságvári 1961: 17).

⁶⁹ Ez a becslés egy jelentésben szerepel a PI részéről. Eszerint összesen huszonhat felszólalás hangzott el. Az elnökségben helyet foglalt: Berend T. Iván, Esti Béla, Fukász György, Mód Aladár, Molnár János, Pach Zsigmond Pál, Ránki György, Szabó Bálint, Szerényi Sándor. Jelen volt „Rosenthal elvtárs az SZKP Társadalomtudományi Akadémiájának professzora és Pili-penko elvtárs, az SzSzsZK Művelődésügyi Minisztériumának helyettes főosztályvezetője”. MNL OL M-KS 280. f. 1965/3. 130.

fórumokon.⁷⁰ A Művelődésügyi Minisztérium volt a rendezvény fő kezdeményezője,⁷¹ amit az egyetemek marxizmus–leninizmus tanszékei, a Magyar Történelmi Társulat és az eseménynek helyet adó egyetem rendezett. A rendezvény két írásos vitaanyagon alapult: Mód Aladárén⁷² és Berend T. Ivánén. Az utóbbi címe: *A népi demokratikus átalakulás első szakaszának gazdaságtörténeti kérdései*. A két szövegre hat referátum született, köztük Korom Mihálytól és Szabó Bálinttól, akik a PI munkatársai voltak, illetve számos szóbeli kommentár, amelyek a Művelődésügyi Minisztérium időszaki kiadványában, a *Tájékoztatóban* nem sokkal később olvashatók lettek.⁷³ Egy beszámoló szerint Berend fellépése döntő volt Mód állásfoglalásának elszigetelésében, így az esemény a közöttük évek óta zajló vita sarokkövévé válhatott.⁷⁴

Alig egy hónappal később a PI kapui a kommunista párt szövetségi politikáját történetileg feldolgozó többnapos ülészak miatt nyíltak meg 1965. május 24–25-én. A rendezvényen Óvári Miklós elnökként koordinált, és Berendé volt az első, vitaindító felszólalás.⁷⁵ Vass Henrik az egy évvel később kiadott tanulmánykötet előszavában nem mulasztotta el megköszönni Berendnek is a közreműködését.⁷⁶

A párttörténetírás élő intézményközi kontextusán túl Berend kutatásait közvetlenül a PI-vel összekötő jellegzetességekre saját visszaemlékezésének vonatkozó részei hívják fel a figyelmet. Innen például azt is megtudjuk, hogy „a Párttörténelmi Intézet egy fiatal munkatársának – mint később maga mondta el nekem – feladatként adták ki egy állításaimat cáfoló munka megírását”.⁷⁷ Annak

⁷⁰ A konferenciáról szóló jelentés a Sipos János által írt cikk megjelenéséhez kötötte a vita kezdetét (Sipos János 1964: A népi demokratikus forradalom magyarországi sajátosságaihoz. Hozzájárulás néhány vitás kérdéshez. *Magyar Filozófiai Szemle* (8.) 1. 16–74.). MNL OL M-KS 280. f. 1965/3. 131. A vita szereplői voltak ennek a konferenciának a résztvevői is, mint Berend és Mód, de rajtuk kívül kiemelhető még Szabó Bálint, Ságvári Ágnes, Balogh Sándor, Szakács Sándor, Korom Mihály, Vígh Károly. Mód tézisést alapvetően elmarasztalták, a beszámoló szerint azért, mert azt állította, hogy „a párt stratégiai vonala 1948 előtt sem tekinthető alapvetően helyesnek”. MNL OL M-KS 280. f. 1965/3. 132–135.

⁷¹ A vitát Molnár János művelődésügyi miniszterhelyettes zárta le. MNL OL M-KS 280. f. 1965/3. 130.

⁷² Vitairata megjelent: Mód Aladár 1965: A népi demokratikus forradalom és a magyar népi demokrácia első szakaszának elvi és történelmi problémái. *Valóság* (8.) 3. 1–16.

⁷³ A három fő téma a PI beszámolója szerint: „1. a népi demokratikus átalakulás külső és belső feltételeinek; 2. a forradalom jellegének és szakaszainak; 3. a párt 1945–1948 közötti politikai irányvonalának kérdései voltak”. N. N. 1965: 142.

⁷⁴ M. Somlyai 1965.

⁷⁵ Óvári Miklós ekkor a KB Tudományos és Közoktatási Osztály osztályvezető-helyettese volt. Előadók voltak: Molnár Erik, Pintér István, Ságvári Ágnes, Zsilák András, Vass Henrik. Felkért felszólalók: Berend T. Iván, Betlen Oszkár, Farkas Sándor, Korom Mihály, Orbán Sándor, Szabó Bálint, Szakács Kálmán. A névsorban többségben voltak a PI munkatársai. MNL OL M-KS 280. f. 1965/14-I. 1–4.

⁷⁶ Vass 1966: 12.

⁷⁷ Berend 1997: 193–194. A bírálóat létezéséről nincs tudomásom, feltételezhető, hogy Szabó Bálintot bízták meg vele, aki az MKKE-n és a fent említett 1965-ös szövetségi politikáról

elbírálása tehát, hogy relevánsak-e Berendnek az ebben a könyvében lefektetett tézisei, párttörténeti kompetencia is volt.

Hozzáértőként lépett fel két további szerző: Ságvári Ágnes és Bródy András. Az általuk készített méltató hangú recenziók közül a korábbi, Ságvárié a *Századok*ban jelent meg 1965 végén. Ságvári tudományos karrierje ekkoriban kezdett felfelé ívelni az addigi, elsősorban pártfunkcionáriusi pályáiv folytatásaként, pár évig a PI munkatársa volt, majd az igazgatóhelyettesi posztot is betöltötte.⁷⁸ Kutatásai a háború utáni évekre összpontosultak egyfajta munkásmozgalom-történetként a párt-, politika- és társadalomtörténet határvidékén.⁷⁹ Recenziójában Ságvári azt hangsúlyozta, hogy a gazdaságtörténetnek az a formája, amelyet e munkában Berend művel, egyfajta „politikátörténetként” funkcionál:

„[...] szerencsésnek mondható, hogy a gazdaságtörténészek a népi demokratikus korszak feltárásában a politikai történetírás előtt járnak, mintegy megalapozva azt [...] a gazdaságpolitikát befolyásoló bel- és külpolitikai tényezők komplex elemzése valamint következtetései politikátörténetírásunknak támpontul szolgálhat arra, miként realizálódott a káros politikai szemlélet a gazdaságpolitikában és fordítva: a gazdasági koncepcióban bekövetkezett torzulások hogyan borították fel a politikai élet egyensúlyát, vetették el súlyos konfliktusok magvát.”⁸⁰

Ságvári kifejezte elismerését a hiánypótló „politikátörténeti” olvasatért, amely tehát olyan gazdaságtörténeti elemzés volt, ahol a párt lett a történet főszereplője.⁸¹

Bródy András recenziója a *Közgazdasági Szemle* ugyanazon számában jelent meg, mint ahol Friss indító vitacikke, és ellensúlyozta annak támadó hangvételetét. Bródy a Közgazdaságtudományi Intézet kutatójaként saját tudományterülete felől nézve méltatta a munkát mint történeti produktumot. Konklúziójában mindenekelőtt az információkhoz való hozzájutás kivételes, de egyben üdvözlendő gyakorlatát emelte ki:

„Berend T. Iván könyve szép példája annak, hogy mire képes a tudományos elemzés, ha szabadon hozzájuthat a tényekhez és szabadon fejtheti ki az ezekből levont gondolatokat. Újabb adatok és tények napfényre kerülésével tán még részletesebb és

tartott ülészekon is korreferátumot tartott. A PI-nek ekkoriban sem volt olyan tudományos munkatársa, akinek gazdaságtörténeti kompetenciája megközelítette volna Berendét.

⁷⁸ Ságvári Ágnes 1960 és 1964 között töltötte be ezeket a pozíciókat a PI-ben. http://www.tortnelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=5731:sagvari-agnes&catid=86:s&Itemid=67&lang=hu – utolsó letöltés: 2017. április 7.

⁷⁹ Ságvári Ágnes és Sánta Ilona szerzőségével jelent meg *A magyar munkásmozgalom története 1945–1960* című tankönyv, 1960 és 1964 között évente. Ságvári fő önálló munkája 1964-ben került kiadásra: *Tömegmozgalmak és politikai küzdelmek Budapesten 1945–1947* címmel szintén a Kossuth Kiadónál.

⁸⁰ Ságvári 1965: 1290.

⁸¹ Ságvári 1965: 1291.

élesebb lesz a kép – de úgy érzem, hogy a múlt elemzésével Berend egyben a jelen közgazdaságtudományának adott fel megválaszolásra érdemes kérdéseket. E kérdések körültekintő, alapos, marxista megválaszolásától nagymértékben függ jövőendő gazdasági fejlődésünk.”⁸²

Bródy megvilágításában tehát Berend olyan történeti műveletet hajtott végre, ami a közgazdaságtudomány nyelvén is szólt. Emlékezhetünk, hogy Berend nemcsak bölcsészteret, de politikai közgazdaságtant és közgazdaság-tudományt is tanult a negyvenes–ötvenes évek fordulóján. Tudományos sokoldalúságával – miként Bródy méltatta – egyrészt az egyes tudományterületeket galvanizálta, másrészt pedig a párt gazdaságpolitikáját motiválta, miként azt Ságvári is megfogalmazta recenziójában: „egy *tudatos gazdaságpolitika kialakításához* nyújt segítséget, és ezzel hitet tesz a történetíró politikai felelőssége mellett”.⁸³ (Kiemelés – B. A.)

Ugyan Bródy András a könyvből kiolvasott kutatói szabadságot méltatta, a párttörténeti kutatás alapvető jellegzetessége volt, hogy a kutató nemcsak hogy több információ birtokában volt, mint amit nyilvánosságra lehetett hozni, de általában jogos feltételezéseként élt az is, hogy valójában sosem bocsátották a kutató rendelkezésére a teljes létező forráskorpuszt. A PI-ben ennek ellenére Berend nem volt magára hagyva a témájával, eredményessége nagy mértékben múlhatott egyes intézeti munkatársak közreműködésén. Olyannyira, hogy amint azt Berend visszaemlékezéséből megtudjuk, egy levéltári munkatársat felelősségre is vontak Berend kutatása során tanúsított „bőkezűségéért”:

„[Betekintést nyertem] az 1948–1950 közötti iratanyagok egy részébe. Hogy mekkora részébe, arról nem volt fogalmam, hiszen ez a levéltár furcsa szabálytalan szabályokkal működött. A kutató nem tudta, hogy mit kap és hogy az ott található anyag mekkora részét tekinti át. Le kellett írnom, hogy milyen kérdéseket kívánok kutatni, s a megbízott levéltárosok ennek alapján elém tették az iratanyagot. Azt, amit abból jónak láttak rendelkezésre bocsátani. Aki nekem válogatott, szerencsémre rendkívül »bőkezű« és támogató volt, s mint később kiderült, gazdagon ellátott különleges izgalmas-értékes anyaggal – ami miatt később fegyelmit is kapott. Nyomoztam.”⁸⁴

Berend leírja, hogy további anyagok elérése végett Kádár Jánoshoz folyamodott, aki elutasítóan válaszolt a kérésére, helyreutasítva őt a tekintetben, hogy mire is volna egy teljes körű elemzéshez szüksége. Kádár válasza szerint a sajtóban már korábban nyilvánossá tett anyagokból konstruálható meg a tudományos narratíva.⁸⁵ Egy következő lépcsőfokon Berendet nyomozói elszántsága és az információk elégtelensége arra ösztönözte, hogy Gerő Ernőt személyesen

⁸² Bródy 1966: 97.

⁸³ Ságvári 1965: 1293.

⁸⁴ Berend 1997: 191.

⁸⁵ Berend 1997: 192.

keresse meg a téma feltárása végett.⁸⁶ Korai oral history, vagyis a visszaemlékezés mint történeti forrás céljából készített interjú a párttörténetírásra szakosodott intézetben ekkor már bevett forrásgyűjtési technika volt. Berend valószínűleg először, de nem utoljára alkalmazta módszeresen ezt a kutatói gyakorlatot.⁸⁷

A párt történeti dokumentumai és a visszaemlékezések esetében a forráskritika nem csupán az egy időben keletkezett források összevetésére épült. A kutatóval kortárs párt dokumentumok használata döntő volt a történeti források értékelésében.⁸⁸ Berendnek az MSZMP 1956. decemberi határozata adta meg azt a szemszöget, ahonnan a korábbi forrásokat újra lehetett olvasni. Ez olyan rugalmas határozatnak bizonyult, különösen a gazdaságpolitikát érintően, amelyre komolyabb történeti „revíziót” lehetett építeni.

Fontos narratív stratégia volt azonban az információk mellőzése az öncenzúra igényének vagy tényleges lektori követelményeknek megfelelően. Berend munkája esetében arról tudunk, hogy „csak” a „Szovjetunió szerepére vonatkozó oldalt” kellett kihagynia a munkából, vélhetőleg lektori javallatra.⁸⁹ Bár így is egyeseket meghökkentő állításokkal hozakodott elő, munkájában a párttörténetről oly módon körvonalazódott egy kritikai beszédmód, hogy mindeközben megfelelő mértékben került meg a politikai tabukat, így a Szovjetunióval való kapcsolatok konkrétumait.

Berend kutatómunkájának „hivatalos” minőségéről onnan is értesülhetünk, hogy különböző személyi és intézményi hozzájárulásokra volt szüksége ahhoz, hogy „nyomozását” lépésről lépésre végezni tudja. Gondolhatunk itt arra, hogy a Gerő Ernővel való személyes találkozó („kiderítettem Gerő Ernő telefonszámát”), a PI-ben végzett kutatások („aki nekem válogatott [...] gazdagon ellátott különlegesen értékes-izgalmas anyaggal”), Kádár Jánosnak benyújtott „kutatási kérelem” („írtam egy levelet Kádár Jánosnak”), de szocialista kontextusban még az egyetemi megbízatás a tankönyvkészítésre vagy éppen a lektori támogatás – mind olyan momentumok egy kutatás felépítésében, amelyekre bizalmi alapon lehetett Berend jogosult. A felsejlő kapcsolati hálók határozták meg személyes érvényesülését abban a heterogén világban, amit „hivatalosságként” szoktunk emlegetni.

⁸⁶ Gerő Ernő gazdaságpolitikájával Berend már a disszertációjában sokat foglalkozott, opponense, Mód Aladár szerint túlságosan megengedően. Berend visszaemlékezéséből mégis az derül ki, hogy ez volt az első alkalom, amikor Gerőt személyesen kereste fel.

⁸⁷ Erre talán a legemblematikusabb példa az, amit Berend visszaemlékezésében is részletez, hogy a sok szempontból párttörténeti helyi értékű 1989-es *Történelmi utunk* megírása előtt Kádár Jánost személyesen kereste fel (Berend 1997: 295–297).

⁸⁸ Vass Henrik szavaival: „Az 1957 óta megjelent párthatározatok és párt dokumentumok felmérhetetlen eszmei segítséget nyújtottak a történészeknek is ahhoz, hogy bátran, a történelmi valósághoz hűen, szélesebb területen bontakoztassák ki a kutató- és alkotómunkát.” Vass 1963: 4. Ságvári Ágnes szavaival: „Legfőbb segítséget munkánk továbbfejlesztéséhez pártunk nagy eszmei-politikai állásfoglalásai és a Központi Bizottság elméleti kérdéseket tárgyaló határozatai nyújtják.” Ságvári 1961: 6.

⁸⁹ A lektor Vajda Imre, az MKKE tanára, a mechanizmusreform kidolgozásnak munkálataiba bevont szakember, illetve Huszár István, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese volt.

Méltán feltételezhetjük, Berend nem a párttörténetírás terepére akart berobanni, amikor a korszak vizsgálatához hozzálátott, sokkal inkább a gazdasági reformot előkészítő politikai diskurzusok vonzották. Azt rekonstruálhatjuk azonban, hogy ehhez számára a párttörténetírásra jellemző műveleteken és intézményeken keresztül vezetett az út, tovább bővítve az addig szerzett jártasságát a közgazdaság- és a történettudomány művelésében.⁹⁰ Így tett szert végső soron egy életútjában újra és újra előtűnő párttörténeti vénára. Tézise egy, sokszínű kompetenciáinak kedvező, konjunkturális időszakban jelent meg, amikor a szocialista rendszer átfogó átalakítása újra egy sajátosan valószínű lehetőségként tűnt fel.⁹¹ Korai munkája kapcsán látható, hogy a párt történetének integráns helye volt abban a folyamatban, amely során a rendszer természetének formálhatóságáról gondolkodtak a hatvanas években.

* * *

A kommunista pártról alkotható tudományos ismeret kényes ügy volt a szocialista korszakban, mert politikai jelentőséggel bírt, hogy tényszerűen mi állapítható meg a pártról. Amikor a szocialista korszak elkezdett a nemzeti történetírás tárgyává válni, az intézményesült párttörténetíráson túl az MSZMP felé más területen elkötelezett tudományos szakemberek kísérleti terepévé is válhatott a párt múltjának elemzése. Berend számára gazdasági és történeti szaktudása, marxista elméleti felkészültsége és a párthoz való lojalitása kínálta ennek a lehetőségét. A fiatal gazdaságtörténész így állhatott elő a hatvanas évek közepére egy összefüggéseket újszerűen megvilágító gazdaságpolitika-történettel, amely óhatatlanul a párttörténet terepének is minősült. A téma Berend szakmai vértjei mögül, a gazdaságtörténeti folyamatok felől nézve kortárs olvasói szemében egyfajta kritikai párttörténetté avanszált.

Adatokhoz és forrásokhoz kellett a fiatal történésznek hozzáférnie, ami nem csupán intézményi háttérből adódó jogosítványt, hanem személyes alkalmasságot is előfeltételezett. Nem adatott meg eleve bárkinek a lehetőség oly kényes dokumentumok kutatására, mint amelyek a pártállami rendszer kiépülésének kezdetekor az MDP-ben keletkeztek. Lehetősége nyílt rá, mert a gazdasági reform

⁹⁰ Visszaemlékezésében felsorolja, mi mindent köszönhet a *Gazdaságpolitika...* című könyvének. Ezek közül az új gazdasági mechanizmus előkészítésében való politikai szerepvállalás szempontjából az első lépés az volt, hogy a „Nyers Rezső irányításával már működő reform-előkészítő bizottság” – amely név alatt bizonyára a Mechanizmus Bizottságra gondol Berend – egyik albizottsága felkérte egy gazdaságpolitikai elemzés megírására, amit meg is vitattak. Továbbá megemlíti, hogy „Hetényi István, a Terhivatal elnökhelyettese pedig rövidesen felkért, hogy vegyek részt egy általa vezetett hosszú távú tervezési bizottság munkájában, amely a követendő gazdaságpolitika koncepciójának kimunkálásán dolgozik” – idézi fel Berend. Berend 1997: 194–195.

⁹¹ Berend itt tárgyalta gazdaságpolitika-történeti téziseinek időbeli kiterjesztésére tudományos berkekben is teret kapott, amellyel kétségtelenül fokozódott megállapításainak politikai érzékenysége. A *Századok* közölt tőle egy, a jelenkori gazdaságról szóló átfogó tanulmányt. Ez „a Marx Károly Közgazdasági Egyetemnek a felszabadulás 20. évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülészakán elhangzott főreferátum”, ahogy azt a közreadótól megtudhatjuk: Berend T. Iván 1965: A gazdaságpolitika két évtizede a felszabadulás óta. *Századok* (99.) 4–5. 805–832.

kidolgozásának idején a párt a gazdaságpolitikai útkeresés problémáját vette elő. Ez volt az első, de nem az utolsó momentum pályája során, amikor párttörténeti forrásokra összpontosított. Berend a maga gazdaságtörténeti háttérével nemcsak hozzászólt egyes párttörténeti kérdésekhez, hanem ennek megfelelően megkísérelte kitágítani a párttörténetírás horizontját a tudományos szférában.

Magas szintű politikai elköteleződést és ideológiai magabiztosságot jelentett az, ha valaki a párttörténeti kérdéseket volt képes vitatni. Berend így bizonyította, hogy a tudomány hagyományos intézményrendszerében, tehát az akadémiai-egyetemi körökben olyan tudást képvisel, amely az egyik legmagasabb ideológiai téteket hordozó regiszterben, a párt múltjával kapcsolatban integrálni képes a tudományos és ideológiai ismereteket. Minderre különösképp az hívta fel a figyelmet, hogy a párt olyan autoritása volt a vitapartner, mint Friss István. Vitájuk, miként Berend tézise is, a nyilvánosság előtt demonstrálta, hogy a szocialista rendszer átalakításában a párt számára a tudomány elsődleges partner.

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

M-KS 280. f. 1965/3. Tájékoztató feljegyzés az Agitációs és Propaganda Bizottság számára a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen tartott vitáról (1965. május 12. Harsányi Iván és Szabó Bálint), 130–136.

M-KS 280. f. 1965/14-I. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Párttörténeti Intézetének tudományos ülészsaka 1965. május 24–25. Előadások és felszólalások leirata.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Berend T. Iván 1962: *Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon 1945–1948*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Berend T. Iván 1963: Az átmenetgazdaság kérdéseiről. *Valóság* (6.) 4. 99–108.

Berend T. Iván 1964: *Gazdaságpolitika az első ötéves terv megindításakor 1948–1950*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Berend T. Iván 1966: Friss István vitacikkéhez. *Közgazdasági Szemle* (13.) 3. 360–363.

Berend T. Iván 1983: *Gazdasági útkeresés 1956–1965. A szocialista gazdaság magyarországi modelljének történetéhez*. Magvető, Budapest.

Berend T. Iván 1997: *Történelem – ahogyan megéltem*. Kulturtrade, Budapest.

Bródy András 1966: Észrevételek Berend T. Iván könyvéhez. *Közgazdasági Szemle* (13.) 1. 93–97.

Csató Tamás (szerk.) 1985: *Bevezetés a gazdaságtörténet irodalmába. Proszemináriumi szöveggyűjtemény*. 2. változatlan kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.

- Friss István 1961: „Az MDP gazdaságpolitikája”. *MTA Társadalom-történettudományi Osztályának Közleményei* (9.) 1–3. 45–70.
- Friss István 1966a: Berend T. Iván könyvéről. *Közgazdasági Szemle* (13.) 1. 98–105.
- Friss István 1966b: Felfogásaink különbözőségéről. *Közgazdasági Szemle* (13.) 3. 363–366.
- Kalmár Melinda 2014: *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer 1945–1990*. Osiris, Budapest.
- Kornai János 2005: *A gondolat erejével. Rendhagyó önéletrajz*. Osiris, Budapest.
- Markó László (főszerk.) 2001: *Új magyar életrajzi lexikon*. 2. kötet. Magyar Könyvklub, Budapest.
- Mód Aladár 1963: Az átmenetgazdaság kérdései népi demokráciánk első szakaszán. *Valóság* (6.) 2. 54–68.
- M. Somlyai Magda 1965: A tudományos szocializmus oktatóinak tanácskozásáról. *Társadalmi Szemle* (20.) 6. 48–55.
- N. N. 1963: Az MSZMP KB Párttörténeti Intézete Tudományos Tanácsának üléséről. *Párttörténeti Közlemények* (9.) 1. 188–190.
- N. N. 1965: Vita a népi demokratikus forradalom kérdéseiről. *Párttörténeti Közlemények* (11.) 3. 142–173.
- N. N. 1978a: A Magyar Szocialista Munkáspárt néhány időszerű ideológiai feladata. A Központi Bizottság irányelvei. (1965. március 11–13.). In: Vass Henrik (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1963–1966*. Kossuth, Budapest, 125–163.
- N. N. 1978b: Az MSZMP Központi Bizottságának irányelvei a gazdasági mechanizmus reformjára (1966. május 25–27.). In: Vass Henrik (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1963–1966*. Kossuth, Budapest, 301–450.
- N. N. 1979a: Az MSZMP Központi Bizottságának határozata a személyi kultusz éveiben a munkásmozgalmi emberek ellen indított törvénysértési perek lezárásáról (1962. augusztus 14–16.). In: Vass Henrik (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962*. 3. kiadás. Kossuth, Budapest, 664–669.
- N. N. 1979b: Az MSZMP VIII. kongresszusának határozata a szocializmus építésében elért eredményekről és a párt előtt álló feladatokról (1962. november 20–24.). In: Vass Henrik (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962*. 3. kiadás. Kossuth, Budapest, 670–707.
- Péteri, György 1998: *Academia and State Socialism. Essays on the Political History of Academic Life in Post-1945 Hungary and Eastern Europe*. Atlantic Research and Publications, New Jersey.
- Pető Iván 1986–1987: A gazdaságirányítási mechanizmus és a reform megítélésének változásai a hatvanas évek közepén. *Medvetánc* (6–7.) 4–1. 63–100.
- Petrák Katalin 1980: *Kézikönyv a visszaemlékezés- és memoárgyűjtés módszereiről*. 2. kiadás. MSZMP Hajdú-Bihar Megyei Bizottsága, Debrecen.
- Ságvári Ágnes 1961: A magyar párttörténetírás feladatai. *Párttörténeti Közlemények* (7.) 2. 1–18.
- Ságvári Ágnes 1965: Berend T. Iván: Gazdaságpolitika az első öt éves terv megindításakor, 1948–1950 (Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó). *Századok* (99.) 6. 1290–1293.

- Vass Henrik 1963: A párttörténetírás és oktatás egyes feladatairól a VIII. kongresszus határozatainak tükrében. *Párttörténeti Közlemények* (9.) 2. 3–25.
- Vass Henrik 1966: Előszó. In: Uő (szerk.): *A kommunista párt szövetségi politikája, 1936–1962*. Kossuth, Budapest, 5–12.
- Vígyvári András 1989: Az 1968-as mechanizmusreform előkészítésekor felmerült két koncepcióról. *Fordulat* (1.) 5. 1–27.